

In dit nummer

De WOT Natuur & Milieu organiseerde op 21 juni 2005 het middagsymposium "Krijgt het landschap de ruimte?." Doel was om meer te weten te komen over de betekenis van het landschap voor de mensen die er wonen of op bezoek zijn, en over de mogelijkheden om de kwaliteit van onze leefomgeving te ontwikkelen en te versterken. Het programma in kort bestek is te vinden op pagina 4.

Dit nummer van WOT's new is in zijn geheel gewijd aan het symposium.

WOT's new is een uitgave van de eenheid WOT Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen UR. Deze Nieuwsbrief bevat informatie over alle wettelijke onderzoekstaken natuur en milieu.

Redactie: Bram ten Cate,
WOT Natuur & Milieu
Postbus 47, 6700 AA Wageningen
Tel. (0317) 47 78 44
E-mail: info@nbp-wageningen.nl
Internet: www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

Abonnement

Aan- of afmelden voor de Nieuwsbrief kan uitsluitend via bovenstaand mailadres. Informatie uit deze Nieuwsbrief mag worden overgenomen mits de bron wordt vermeld.

Nummer 3 van de Nieuwsbrief verschijnt in september 2005

Krijgt het landschap de ruimte?

Over ontwikkelen en identiteit

Het kabinet geeft in de Nota Ruimte aan dat ze meer ruimte wil bieden voor ontwikkeling: ruimte voor wonen, voor werken en voor infrastructuur. Maar ook om water te bergen en om natuur en landschap te versterken. Met minder regels, en meer decentraal. Zal deze aanpak de ruimtelijke kwaliteit van onze leefomgeving versterken? Voor wie geldt dat dan? Heeft identiteit hiermee iets van doen? Tijdens een symposium op 21 juni j.l. debatteerden ruimte-, natuur- en landschapsdeskundigen over deze vragen. Eén ding werd wel duidelijk: meer ontwikkelingsmogelijkheden betekent niet per definitie een mooier landschap.

Beulakerwiede

Wim van Vierssen opende namens de directie-raad van Wageningen UR het symposium. Hij illustreert het belang van de middag aan de hand van zijn beeld van de Beulakerwiede in Noordwest-Overijssel tijdens een vaartocht in het weekend. Laagveenmoerassen met ondiepe plassen en door één van die plassen loopt een vaargeul. In die vaargeul komt letterlijk de wereld langs aan boten met de laatste technologie aan boord. De verbinding met de hele wereld verloopt via schotelantennes. Hoe verder je van de vaargeul komt, de 'mainstream', des te kleiner de bootjes worden en des te meer het verhaal over het verleden van het gebied spreekt. Het is ondiep water en in de uithoeken vaart de Beulakermeerkruiser nog rond. Scheepjes van zeventig jaar oud die helemaal zijn aangepast aan de ondiepste delen van de Beulakerwiede. Eigenlijk is dat het verhaal van dat landschap en van de tegenstelling daarin. Het is evident, ook in de Beulakerwiede, dat er een

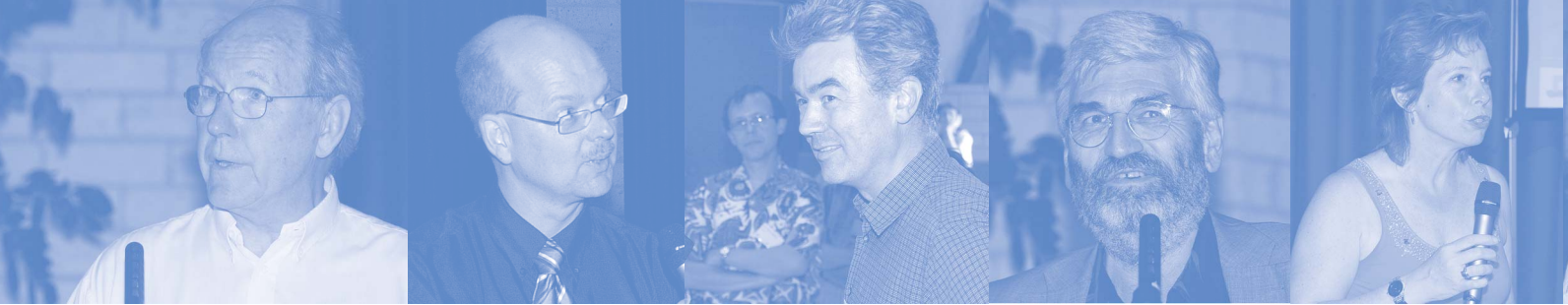
tegenstelling is tussen het ene verhaal, de wereldgemeenschap waar we allemaal onderdeel van uit maken en dat van de 'regional communities', de regionale gemeenschappen die een sterke identiteits-behoefte hebben. Daar is het kleine houten bootje, gebouwd in de omgeving, een voorbeeld van. Maar laten we niet vergeten dat in de 'mainstream' wel de schotelantennes zijn.

Van Vierssen: "Ik denk dat die twee werelden verenigd moeten worden. Het verhaal begint ergens middenin, dus er is wel een voorgeschiedenis. We kunnen het einde of het vervolg nog definiëren, maar zonder het voorafgaande zal het niet gaan. Ik vraag aandacht voor het voorafgaande. Ik denk dat hier een belangrijke opgave ligt voor de WOT Natuur & Milieu om samen met het Milieu- en Natuurplanbureau niet alleen in wetenschappelijke termen maar ook in maatschappelijke termen goed te definiëren wat de kwaliteiten van het landschap zijn."

Diesel landschapsonderzoek

De toon werd aan het begin van de discussie gezet door een aantal dilemma's voor te leggen aan Harry Dijkstra, door dagvoorzitter Jan Klijn aangekondigd als de diesel van het landschapsonderzoek (Harry Dijkstra heeft per 1 juli 2005 de WOT Natuur & Milieu verlaten door gebruik te maken van de FPU-regeling).

Wat moeten we vinden van decentralisatie naar lagere overheden? Betekent dat voor het landschap kwaliteit mét betrokkenheid, of juist aftakeling, maar wel mét draagvlak?

Dijkstra gelooft wel in die betrokkenheid: "Ik vind dat gemeenten en de plaatselijke bevolking heel veel kennis hebben over landschappen en plaatselijke identiteit van landschappen". Voorwaarde is wel dat er vanuit het rijk een goede centrale aansturing komt en natuurlijk veel meer geld.

Madurodam

Dilemma's die aangeven waar het probleem ligt met het landschap: wie staat aan de lat voor het landschapsbeleid, hoe bepalen we wat we willen, en ten slotte wat moeten we doen? Herman Pleij is cultuurfilosoof en trekt het onderwerp van vandaag wat breder. Ontwikkelen en identiteit, het vraagstuk van vandaag, is veel algemener en fundamenteeler en gaat veel dieper dan we denken. Want landschap is niet iets dat je even op een bepaalde manier kunt regelen. Landschap zit in onze cultuur, of we willen of niet.

Pleij: "Er is waarschijnlijk geen samenleving ter wereld die zo vaak het landschap omspit, herordent, weer opnieuw gaat beheren als de onze. En we doen dat ook met een opmerkelijk gemak, we doen er ook helemaal niet zo veel moeite voor. Alles is onder beheer in Nederland, elke vierkante meter wordt in kaart gebracht en op tijd weer veranderd en we hebben het nog eens samengevat in Madurodam voor de overzichtelijkheid. Maar natuur hebben we natuurlijk niet. De Hoge Veluwe is gemaakt door mensen die graag willen dat natuur er zo uitziet. Het is een echte compositie; een beetje struikgewas, wat van die mooie witte krentenbloesems, veel groen van naaldbomen, decoratieve zwijnen die daar op zo bepaalde wijze doorheen lopen en een hert hier en daar dat zijn plaats weet."

Grave beneden de sluis

Ruimte, daar springen wij naar de mening van Pleij zeer lichtzinnig mee om. Maar dat is vanuit de zekerheid dat het ons werk is. Dat is ook een argument om het steeds maar weer te veranderen en aan te passen en het toch natuur te blijven noemen. Een belangrijk punt

dat nu speelt en in de toekomst, ook op langere termijn, is het markeren van de ruimte. Het in ieder geval geven van een bepaald karakter aan ruimte en natuur. Het moet dus de indruk wekken dat het identiteit verstrekt. Want daar is een enorme honger naar, naar identiteit. De angst om identiteit te verliezen, is groot. De vanzelfsprekendheid van de zuilen is verdwenen. Ook al was je er tegen, je wist in ieder geval waar je tegen was. Nu is er een vacuüm en je ziet dat mensen overal om zich heen graaien, tot in de vakbondsactie toe, om die identiteit, die saamhorigheid weer te vestigen. En die moet je ritualiseren en een uiterlijk geven. Wat is daar nu meer geschikt voor dan je eigen ruimte, je eigen omgeving? 'Lieu de memoires', gedenkplaatsen, plekken waar je iets met elkaar hebt, waar iets gebeurt in de gemeenschap in kleine of grotere zin, zijn buitengewoon belangrijk en daar horen ook nadrukkelijk natuurelementen bij.

Pleij houdt de toehoorder voor: "Denkt u eens aan de Westfriese Omringdijk. Eén van de wereldwonderen waarover men in het buitenland wel iets kan vertellen maar waarover men in Nederland in het geheel niets hoort. Behalve dat men klaagt dat die dijken zo steil zijn, dat je niet lekker kunt fietsen. U fietst over een wereldwonder daar, rond Hoorn. 125 km lang de exponent van het uitvinden van polderen. En dan polderen in letterlijke zin. Dat soort zaken zijn belangrijk en verdienen markering."

Tot slot vraagt Pleij om ons in dit kader ook de waterstanden terug te geven! Die zijn in 1992 van de radio verwijderd en dat is volgens hem heel erg! Want niemand begreep waar het over ging maar toch gaf het een veilig gevoel. Grave beneden de sluis, dan werd het een tijdje stil.....; plus 6! Dat zou een fantastische dag worden!

De Beemster of de Purmer?

Tjeerd Dijkstra trekt het gehoor weer de harde realiteit in. Of liever de toekomst in want, of we willen of niet, er moeten ongeveer 40.000 woningen rondom Amsterdam bijkomen. Groot probleem is echter het landschap dat schreeuwt om bescherming. Zo ligt een van de huidige geplande woningbouwlocatie in het Belvederegebied 'De Beemster', en die polder is nu net een van de monumenten op de Unescolijst van het werelderfgoed. Bovendien ligt De Beemster in het nationale landschap 'Laag Holland'. Een andere geplande locatie ligt midden in de provinciale Ecologische Hoofdstructuur, en bovendien in te beschermen veenweidegebied. Verder sluit een gepland bedrijventerrein het doorzicht af tussen de Purmer en de Zeevangpolder.

Dit is dus in conflict met het behoud van openheid en in strijd met de bescherming van de cultuurhistorische waarden van Edam. Als de opvangtaak van het bundelingsgebied na 2020 nog eens aanzienlijk moet worden vergroot, dreigen nog andere gevaren, waarschuwt Dijkstra. Zo zou bij een verdere uitbreiding met lage dichtheid één groot verstedelijkt gebied kunnen ontstaan. De openheid van het landschap zal hiermee verdwijnen en zal Edam als historische stad niet meer te herkennen zijn. Om aan de te verwachten opgave in de Noordvleugel te kunnen voldoen, kiest Dijkstra voor het geconcentreerd bouwen van maar liefst 30.000 woningen in de Purmer. Het gebied valt buiten het nationale landschap.

Dijkstra: "Als je hier bouwt, kun je de rest van Waterland ongemoeid laten. Maar bouw dan de huizen waar de streek behoefte aan heeft met veel voorzieningen in de buurt. En met zo weinig mogelijk schade voor het landschap."

Mentaal landschap

Han Lörzing reflecteert op de lezingen van Pleij en Dijkstra vanuit de hypothese dat landschap op meer manieren wordt gemaakt. Ten eerste als het fysieke landschap, dat is wat er in het terrein gebeurt als mensen een schop in de grond zetten. Ten tweede verbaal. Zo is te zien hoe je via bestemmingsplannen, het middel om ons uit te drukken, met verbale middelen landschap kunt maken en breken. Een ander kleurtje en dezelfde sloot is opeens wat anders geworden in ons denken. Ten derde verandert de mens het landschap mentaal, in zijn geest. Fysiek kun je zeggen is er één landschap, verbaal wordt dat al moeilijker, maar mentaal is er een rijkdom aan opvattingen die flink strijdig kunnen worden. Dat kan ook betekenen dat bij volstrekte onverschilligheid van opvattingen er ook landschappen verdwijnen, misschien niet letterlijk, maar mentaal. Niemand ziet ze meer omdat het niemand meer interesseert. Hier ligt een link met de staat van het huidige geschiedsonderwijs omdat landschap in ons land een deel is van de historie. 'Lieu de memoires', zijn er volgens Pleij steeds minder omdat ze afhankelijk zijn van een collectieve herinnering, hoe iets ontstaan is en wat de geschiedenis is geweest. Als de geschiedenis verdwijnt, verdwijnt een stuk landschap om de simpele reden dat er fysiek misschien niets verandert maar in de geest wel.

Lörzing vervolgt: "Ik vond het daarom heel leuk om te zien dat in het uiteindelijke voorstel van Dijkstra, een deel van de rand van de polder weer leidraad werd maar op een nieuwe manier, namelijk met water gevuld. Iets teruggevonden van identiteit in de Purmer. Ik hoop wel dat tegen de tijd dat het schitterende plan van Dijkstra is uitgevoerd, we ook nog beseffen dat dat iets te maken heeft met de geschiedenis van drie eeuwen polderen want uiteindelijk krijgen we ook mentaal het landschap dat wij verdienen."

Stolp

Vervolgens komt het debat waarin duidelijk wordt hoe moeilijk het thema van vandaag is, en hoe verschillend iedereen daar over kan denken. Bij een aantal stellingen moet iedereen letterlijk en figuurlijk positie kiezen. Om te

beginnen de stelling: *Het voor toekomstige generaties veiligstellen van het landschappelijke erfgoed is een maatschappelijke opgave die geen compromissen duldt met telkens nieuwe economische functies. En waardevolle landschappen dulden geen nieuwe economische dragers.*

En er zijn nog maar heel weinig landschappen, zo verdedigt Jaap Dirkmaat van de Stichting Nederlands Cultuurlandschap deze stelling, die nog zo gaaf zijn dat ze een bepaald tijdsbeeld zichtbaar maken. Zoals een Paltrokmoen als houtzaagmolen, een van de laatste die in Nederland te vinden is. Daar kun je geen compromis over sluiten, daar ga je geen pakhuis of bedrijventerrein vestigen. Die houd je zo. Zo moet je ook de laatste Drentse beekdalen met houtwallen en elzenhagen bewaren. Daar zijn geen compromissen mogelijk! Dus daar de komende 2000 jaar een stolp overheen, omdat ze een verhaal vertellen over de ontstaansgeschiedenis van ons land. Het gaat misschien om 2 of 3 procent van het huidige landoppervlak.

Nee, zeggen tegenstanders. Je kunt immers van tevoren niet schatten welke economische motieven er nog naar voren komen. Misschien kunnen nieuwe economische dragers zelfs inspiratie vormen om waardevolle landschappen in stand te houden. "Natuurlijk", voegt Pleij daaraan toe, "dat is in de monumentenzorg heel gebruikelijk. Als je een monument geen gebruiksbestemming kunt geven, wordt het op den duur vaak onbetaalbaar om het in stand te houden. Dus moet je zorgen voor een nieuwe gebruiksfunctie van dat landschap. Dat moet je heel zorgvuldig doen, kijken waar het monument geschikt voor is. Het Mauritshuis is nu een schilderijmuseum, maar vroeger was het een koninklijk paleis. Dat is dus ook van functie veranderd maar die functie moet heel dicht liggen bij de kwaliteit van het gebouw. Dat geldt voor landschap precies zo, je moet eerst heel goed kijken en luisteren naar het landschap, niet grof ingrijpen maar goed onderzoeken naar wat de kwaliteiten zijn. En kijken of je de ontwikkelingen zo kunt sturen dat de kwaliteiten zoveel mogelijk in stand blijven. Doe het wel zorgvuldig. Het gaat om chirurgische precisie en niet om grove ingrepen in dat landschap."

Anderen kunnen zich bij sommige landschappen toch helemaal niets voorstellen bij nieuwe functies. Het gaat immers om collectieve goederen die je met elkaar moet bewaren. In Nederland wordt gigantisch veel ontwikkeld en Nederland is daardoor ook prachtig geworden. Maar je moet ook gebieden hebben die je bewaart voor de generaties na ons. Landschappen die we intact houden, hoe dan ook. Net als de Nachtwacht van Rembrandt, die gaan we ook niet veranderen. Zo moeten er ook museuulandschappen zijn.

Alexanderplatz

De stelling: *Het Nederlandse landschap is een stedelijke buitentuin waarvan de identiteit door z'n gebruikers voortdurend vernieuwd wordt,* levert ook de nodige discussie op. Verdediger van de stelling is Jaap Modder, voorzitter van het Knooppunt Arnhem-Nijmegen (KAN). Kun je identiteit wel maken? Natuurlijk, vinden sommigen, daar zijn we voortdurend mee bezig. Het gebeurt gewoon, je hebt geen keus! Een landschap dat zichzelf niet staande kan houden, omdat het niet aansluit bij onze gevoelens van identiteit, heeft geen bestaansrecht. Identiteit is een van de dingen waardoor mensen zeggen: het is mijn wijk want deze wijk is anders dan al die andere. Het is mijn landschap, ik heb hier zelf aan bijgedragen. Dat is identiteit en dat ontbreekt op dit moment op grote schaal. Er is een enorme behoefte aan dit soort nieuwe identiteit. Anderen vinden het een onhoudbare stelling, en iemand noemt het zelfs een Oost-Duitse

stelling. Als je in Oost-Berlijn bent, ga dan eens naar de Alexanderplatz. Daar is bij het ontwerp gedacht 'wij bouwen hier een socialistische heilstaat' maar er is niemand die zich daar prettig voelt. Identiteit is een resultante en niet iets wat je maakt: maak mooie huizen, zorg dat de wegen goed liggen, zorg voor goede voorzieningen, maar denk niet dat je de identiteit van een gebied kunt bepalen.

"Julie hebben het nu de hele tijd over identiteit, maar wat is identiteit dan?", vraagt journalist Tracy Metz zich af. Voor iemand die over de snelweg A12 rijdt is de sneeuwheiling bij Zoetermeer of in de verte de IKEA bij Delft identiteit. Want hij weet dat hij de volgende afslag moet hebben. En voor iemand die in het KAN-gebied woont, zijn de rivieren identiteit, bewegend water. Voor iemand die in Zeeland woont, vormen de zwartgeteerde schuren misschien wel de identiteit. "Dus wat gaan we dan maken als we identiteit gaan maken? Een gethematiseerde woonwijk? De omtrek van een kasteel in het plaveisel? De zoveelste grachtenstad tussen de varkensstallen? Mag ik dat eerst weten voor ik me uitspreek over de stelling?"

Professionele ondersteuning

En dan de stelling van Sjeff Jansen, ecooloog bij Bureau VISTA, of *een aansprekend verhaal voor landschappen niet veel beter is dan meetbare (klassieke) criteria. Met de consequentie dat het onderwerp landschap beter past bij het Sociaal Cultureel Planbureau in plaats van bij een bèta-gericht Milieu- en Natuurplanbureau.* Natuurlijk, vinden sommigen. Landschap krijgt betekenis door haar verhalen. Landschap is verbonden met identiteit, betekenisgeving. Een boom of een beek is nog geen landschap. Dat is het alleen maar in relatie tot de betekenis die mensen er

aan geven. En dat is weer verbonden met die aansprekende verhalen. En dus is de kwaliteit van landschap niet te berekenen: landschap is cultuur.

Er zijn niet zo veel tegenstanders van deze stelling. Blijkbaar is het grote verhaal van het landschap inmiddels de norm geworden. Maar de paar tegenstanders wijzen er, samen overigens met het handjevol twijfelaars op, dat het geen kwestie is van kiezen: het beoordelen moet gebeuren aan de hand van sociaal-culturele criteria en de klassieke bèta-criteria.

Tot slot een stelling over het planbureau zelf: *Planbureaus moeten niet alleen voor de Rijksoverheid werken maar juist ook voor maatschappelijke coalities die met initiatieven komen.* Eigenlijk wel een logisch standpunt want het beleid komt ook steeds vaker uit de koker van lagere overheden en maatschappelijke organisaties spelen een steeds grotere rol. En dan is het goed als provincies daar professionele ondersteuning bij krijgen. Maak er maar een "Centraal Adviesbureau" van dat ten dienste staat van lokale en regionale overheden. Uiteraard ook voor de nationale overheid en ook voor particulieren die samen dingen willen.

Verbinden

Aan Klaas van Egmond, directeur van het Milieu- en Natuurplanbureau, de taak om de dag af te sluiten. Samenvattend meent hij dat deze middag duidelijk is geworden dat het grote verhaal terug is, het verhaal van het landschap. Pleij zette daarvoor de toon door aan te geven dat het Nederlandse landschap niet los staat, maar integraal onderdeel uitmaakt van onze cultuur. We hebben het gehad over landschap, over identiteit en over het verhaal.

Tijdens dit symposium zijn we gesterkt in de overtuiging dat het Milieu- en Natuurplanbureau moet proberen om de waarden waar het vandaag over ging te verbinden met wetenschappelijke feiten. Wat gebeurt er buiten in het land? Dat moeten we combineren en gebruiken voor de kwaliteit van de discussie die in het land moet worden gevoerd, opdat bewust wordt meegemaakt wat er buiten aan de hand is. Van Egmond: "Ik denk dat wij daarmee heel goed vooruit kunnen en ik hoop dat in de Natuurbalans van volgend jaar is terug te vinden, waar we vanmiddag aan hebben gewerkt."

Van Egmond dankt alle aanwezigen voor het meedenken over dit onderwerp: "Het is voor ons ontzettend belangrijk om deze input te krijgen. We zullen daarmee ook heel zorgvuldig door gaan. Dank ook aan de sprekers en andere commentatoren die vandaag kleur hebben gegeven aan dit debat."

Programma in kort bestek

De WOT Natuur & Milieu organiseerde op 21 juni 2005 het middagsymposium "Krijgt het landschap de ruimte?". Doel was om meer te weten te komen over de betekenis van het landschap voor de mensen die er wonen of op bezoek zijn, en over de mogelijkheden om de kwaliteit van onze leefomgeving te ontwikkelen en te versterken. Medewerkers van de WOT Natuur & Milieu spraken met beleidsmakers, adviseurs, publicisten, wetenschappers en andere denkers op het gebied van ruimte en landschap over de "Ruimte voor het landschap".

Wim van Vierssen, algemeen directeur Alterra opent de middag waarna Jan Klijn, landschapsplanoloog/ecoloog bij Alterra aan Harry Dijkstra, landschapsarchitect bij de WOT Natuur & Milieu een aantal dilemma's over het landschap voorlegt. Daarna laat prof.dr. Herman Pleij, hoogleraar Historische letterkunde verbonden aan de Universiteit van Amsterdam zien hoe ons landschap en onze cultuur met elkaar verbonden zijn. Prof. Ir Tjeerd Dijkstra, architect-stedenbouwkundige licht vervolgens het stedenbouwkundige plan 'Purmermeer' toe. Ir. Han Lörzing, landschapsarchitect bij het Ruimtelijk Planbureau geeft een reflectie op uitspraken van eerdere sprekers.

Na de pauze laten de deelnemers aan het symposium hun stem kunnen horen. Onder leiding van debatleider Henk Smit van WING *Proces Consultancy* wordt over vier stellingen gedebatteerd waarbij de deelnemers positie moeten kiezen. Tracy Metz, journaliste bij de NRC, treedt in de discussie op als commentator en geeft na iedere debatronde haar mening over de aangevoerde argumenten. Ten slotte vertelt Klaas van Egmond, directeur Milieu- en Natuurplanbureau (MNP) wat het symposium heeft opgeleverd voor de producten van het MNP.

Meer informatie

Een integraal verslag van het symposium verschijnt medio september als publicatie in de reeks 'Werkdocumenten' van de WOT Natuur & Milieu. De publicatie is te bestellen bij het secretariaat, tel. (0317) 47 78 44; e-mail info@npb-wageningen.nl.

Tekst: Geert van Duinhoven, Harm Houweling, Bram ten Cate
Foto's: Guy Ackermans
Vormgeving: Team Vormgeving & DTP Wageningen UR